

Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 1999, C. 2, s. 5

Osmanlı Düzeninde Başarının Sırrı

Şennur Şenel*

Türk devlet geleneği, devletin bekası ve milletin refahını temin esası üzerine kurulmuştur. Bu esas, adalet kavramı ile tam bir ayniyet ifade eder. Zira Türkler, tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren en belirgin özellikleri olan “adalet” kavramını sosyal hayatın ve bütün kurumların vazgeçilmez ögesi haline getirmişler ve bu özellikleri ile tanınmışlardır. Öyle ki, gerek teşkilatlanmada, gerek kültür ve zihniyetin ürünü olan eserlerde bu kavram hayata geçirilmiştir. Bu hususta, Türk devlet geleneğini yansıtan Yusuf Has Hacib, “Kutadgu Bilig” de; “... Memleket tutmak için çok asker ve ordu gerektir. Askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır; bir malı elde etmek için de halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihlal edilirse beylik (devlet) çözülmeye yüz tutar”¹ demektedir.

---

* Araş. Gör. Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, Ankara, 1975, s.156.

Bu esas üzere, Türk devletinin barış ve güvenlik içinde yaşayabilmesi için güçlü olması gerektiği peşinen kabul edilmektedir. Bu da ancak müreffeh devlet ile sağlanacak iç barış ortamında mümkün olacaktır. Refah devletinin vazgeçilmez şartları arasında iktisadî, siyasî ve sosyal alanlarda hakkaniyetin korunması yer almıştır. Böylece Yusuf Has Hacib, refah toplumunu, hukuk devletinin omuzlarında görmektedir. Türk Milletinin hukuk düzeni de “töre” adı verilen yasalar çerçevesinde oluşmuştur. Bu kurallar bütünü hükümlerine herkes uymak zorundadır.

Töreler üzerine kurulmuş ve bu kurallarla yönetilen eski Türk toplumu, İslâmiyet’i tanımaya başladıktan sonra bu dinin inanç ve telakkileri ile töreler arasında birçok benzer taraflar bulunduğunu anlamış ve Türklerin IX. yüzyıldan sonra kitleler halinde İslâmiyet’i kabul etmeleri böylelikle mümkün olmuştur.

Türk örf ve adetlerinin, İslâm dininin esasları ile birleşmesi sonucu Türk’ün kâinata bakış tarzı zenginleşerek değişmiş, dünya ve ahiret, madde ve mânâ, fert ve toplum gibi kavramlar “Allah’ın birliği” inancı içinde bütünleşmiştir.

Bu anlayış içinde birçok hukukî, siyasî ve sosyal müessese, toplum hayatına aktarılmıştır. Türk toplumunun kâinat görüşüne şekil veren bu temel ilkelere en önemlilerini, şu haliyle sosyal devlet, sınıfsız toplum, orta halli millet ve sosyal dayanışma kavramları ile ifade etmek mümkündür². Bilhassa uzun tarihi süreç içinde, farklı dinden, farklı milletten insanları yönetimi altında bulduran Osmanlı Devleti, insana verdiği kıymet, adaletin yerine getirilmesi için ortaya koyduğu kanunlar ve bunların uygulanması hususundaki hassasiyeti, toplum içinde sosyal düzeni sağlaması ile bütün Türk devletleri içinde belki de en dikkate değer örneklerin çoklukla bulunduğu bir yapıyı temsil etmektedir. Osmanlı Devletinin müstesna bir tarihî şahsiyete ve sicile sahip olmasının ardında muhakkak, insana verdiği kıymet ile bunu kanun devleti olmak suretiyle sağladığı başarı ve yine sahip olduğu hoşgörü vardır. Bu tespit sadece Türk ve müslüman araştırmacıların iddia ettikleri bir tez olmaktan öte bilhassa ya-

2 Kamil Turan, “Başlangıcından Cumhuriyete Kadar Türk Çalışma Hayatında İnsanı Değerler Açısından Uygulamalar”, Türklerde İnsanı Değerler ve İnsan Hakları, III, İstanbul, 1993, s.110-111.

bancı araştırmacıların da dikkatle ve takdirle karşıladıkları bir gerçek olmuştur³.

Osmanlı Devletinin en parlak devrinin XV. yüzyılın II. yarısı ile XVI. Yüzyılın II. yarısı arasında olması, yalnızca üç kıta üzerinde bulunmasından topraklarının genişlemesinden değil idari sistemin işlerliği ve merkezileştirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Merkezileştirme sınırsız bir güç kullanılarak sağlanmamıştır. Ancak, mahalli şartların gerektirdiği veya devlet işlerinin yürümesi için zorunlu olan hallerde iktisadî veya yerel yönetim konularında reyanın gündelik hayatına en alt düzeyde müdahale edilmiştir.

İdari yönetimde uygulanan temel model en sade ve mükemmel haliyle Anadolu'nun batısında ve Balkanlarda uygulanıyordu. Tımar sistemi olarak bilinen arazi kullanımı en çok bu yörelerde gelişmiştir. Sultanın kanunları, toprakların iktisadî kullanımını tarif etmekle kalmayıp ne gibi hizmetler vereceklerini ayrıntılı bir şekilde belirliyordu.

Meselâ Macaristan'ın fethinden sonra en belirgin özelliklerinden biri, müsterek hakimiyet olarak tanımlanabilecek durumdur. Askerî dengeyi sağladıktan sonra Osmanlılar, fethedilen bölgelerde yerel askerlerini ve aristokrasinin varlığına müsamaha göstermişlerdir. XVI. Yüzyılda Macar kale muhafızları serbestçe Türk bölgelerinden vergi toplayabilmişlerdir. Sonraki yüzyılda bu yoldan Macar aristokrasisi Osmanlı vilayetlerindeki halkın üzerindeki nüfuzlarını ve hayatlarına karışma yetkilerini artırmışlardır. Bu durum Habsburglarla Osmanlı ilişkilerini gerginleştirmiş; bu her iki taraf için de kayıplara sebep olmuştur. Osmanlı yönetimi ülkede huzuru sağlamaya büyük gayret göstermiştir. Reyanın gerek köylüler gerekse ticaret ve zenaat ile uğraşan kasabalıların haklarını korumak için de çaba harcamıştır. Kendilerine karşı olabilecek Macar

---

3 Benjamin Braude-Bernard Lewis, *Christian and Jews in Ottoman Empire; The Functioning of Plural Society*, Volume I-II, New York, London, 1982; Justin Mac Carty, *Muslims and Minorities; The Population of Ottoman Anatolia and The End of The Empire*, New York, 1983.; Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerini Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara, 1989.; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul, 1990.

asil sınıfı bile Osmanlıların himayesini istemiştir⁴. Nitekim Eğri beylerbeyi Mehmet Paşa'nın Gemer vilayetine gönderdiği mektubunda (24 Temmuz 1664); "Bu ülkeye ulu ve yenilmez Sultanımız tarafından herkes için doğru olanı gerçekleştirmeğe gönderildik... Ve şimdi sizin işlerinizi düzene koyacağız"⁵ denilmektedir.

1571'de Kıbrıs'ın fethini tamamlayan Osmanlı Devleti, Venedik Cumhuriyeti döneminde sosyal ve ekonomik baskılarla çöküntüye uğramış olan Ada'nın kurtarılması için gereken tüm önlemleri yerinde almasını bilmiştir. Sultan II. Selim, Ada'nın fethini müteakip ilgili hükmünde Kıbrıs beylerbeyine, Kadı ve Defterdarına Ada'nın adaletle yönetilmesini emretmektedir⁶. Böylece Osmanlı Devleti kendi sınırları içinde oluşturduğu düzenin adilliği, uluslararası bir hüviyet kazanmadıkça bölgesel barışı temin ve muhafazasının sağlamayacağı düşünülerek coğrafi konumunun etrafında bir güvenlik kuşağının oluşmasını

---

4 Vojtech Kopcan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Avrupa Eyaletlerinde İnsanı Değerler ve Yasalara Saygı", age., s.368.; Blaskovic, "Türkische Historische Urkunden aus Gemer", *Asiana and African Studies*, 7, (1992), s.71-89.

5 J.Blaskovic, agm., s.77-78.

6 "Kıbrıs Beylerbeyisine, Kadı ve Defterdarlarına Buyruğumdur; Kıbrıs gücümle feth ettiğim bir ülkedir. Gayri müslim azınlıklar doğal olarak bu fetih nedeniyle olumsuz yönde etkilenmiştir. Bunlara adalet üzere davranılсын; zulüm ve haksızlık yapılmasın. Şeriatın uygulanmasında, mal tahsilinde veya vergi toplanması esnasında da korunsunlar, himaye edilsinler. Kendilerine yeterince yardım yapılсын. Buyruğum şudur;

Bu konuda her biriniz bizzat ilgilenerak Tanrı'nın bize birer emanet durumunda olan gayrimüslim azınlıkları gerektiğince koruyup, gereksinimlerini karşılayasız. Hiç kimsese zulüm ve sarkıntılık etmeyesiz, ettirmeyesiz. Aralarında adaleti uygulayarak kavgılarına ve huzursuzluk çıkarmalarına neden olmayasınız.

Her biri işlerinde ve güçlerinde esenlik içerisinde olmalarını ve özgürce yaşamlarını sürdürmelerini sağlayasınız. Emirlerimi aynen uygulamakta gecikmeyesiniz. Şayet gayri müslim azınlığa zulmedildiği, kendilerine sataşıldığı ve ağır vergi sistemiyle sıkıştırıldıkları vaki olursa, hepiniz daha şimdiden biliniz ki, özürleriniz asla kabul edilmeyecektir.

Ona göre aklınızı başınıza alarak hareket ediniz. Emirlerimi aynen yerine getiriniz." Kıbrıs Seferine Ait Resmi Vesikalar, Hazine-i Evrak Tedkikatı, s. 71-72.; Kıbrıs Fethi Belgeleri, Mühimme Kayıtları, Mustafa Haşim Altan, "Osmanlı Döneminde Kıbrıslı Hıristiyanlara Tanınan Ayrıcalıklar ve Sonuçları", age., s.386.

gerekli görmüştür. Bunu da kendi inisiyatifleriyle kuracakları "Pax Turcica" da gerçekleşeceğine inanmışlardır⁷.

Osmanlıların Avrupa'ya geçmelerinin ardından feth edilen yerlere Müslümanların iskanı buralara huzur ve iktisadî canlılık getirmiş, yabancılara tanınan muafiyet ve ayrıcalıklarla kalkınmalarının sağlandığı belgelerle tespit edilmiştir. Meselâ, İspanyol engizisyonundan ve Rus mezaliminden kaçan Museviler ile XIX. yüzyılda Macar ve Polonyalı milliyetçiler Osmanlı devletine kitleler halinde sığınan uluslardan sadece birkaçı olmuştur⁸.

Devlet zaman zaman bununla da yetinmemiş, kendi sınırlarını aşan yerlerde, insan haklarının çiğnenmesi durumunda, adil bir düzen adına fiili müdahalede de bulunmuştur. Bu cümleden olmak üzere 1492'de Sultan Bayezid, İspanya'da zulüm gören Musevileri, bizzat kaptan-ı deryasını göndererek Osmanlı ülkesine taşıtmıştır. XVI. Yüzyılda Balkanlardaki ve Doğu Avrupa'daki küçük devletlerin mukaddes Roma imparatorluğu tarafından yutulmasını önlemiştir⁹.

Osmanlı tarihi içinde azınlıklara tanınan müsamahanın en çarpıcı örneklerinden birini, Sultan II. Mehmed (Fatih)'in İstanbul'u feth ettikten sonra gayri müslimlere verdiği imtiyazlar içinde, Bizans Rumları'nın dinlerini serbestçe uygulayabilmeleri için Bursa Ermeni piskoposu Ovağim'i Ermeni patriği ilan ederek İstanbul'a getirmiştir (1461). Ayrıca İstanbul'da az olan Ermeni sayısını, Bursa'dan getirttiği yerlere yerleştirerek artırmış, kiliselerinin olmaması sebebiyle bazı Rum kiliselerini onlara tahsis etmiştir¹⁰.

7 M. Kemal Öke, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasında İnsan Hakları ve İnsanı Değerler", Türklerde İnsanı Değerler ve İnsan Hakları III, s.422; Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul, 1969.

8 Bkz. Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselesi, İstanbul, 1966.

9 M. Kemal Öke, a.g.m., s.424.; Ayrıca bkz. Max alan Epstein, The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries, Freiburg, 1980.; A. Fisher-Galati (yay.haz. Neval Öke), Osmanlı Cihadı ve Alman Protestanlığı, İstanbul, 1991.; Kemal Karpat (der.), The Ottoman State and Its Place in World History, Leiden, 1974.

10 M. Süreyya Şahin, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, İstanbul, 1996, s.47-63.; Yılmaz Altuğ, "Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları Bakımından Yabancılar", Türklerde İnsanı Değerler ve İnsan Hakları III, s. 410-412.; Abdurrahman Küçük, Ermeni Kilisesi ve Türkler, Ankara, 1997.

XV. yüzyıldaki bu anlayışın XIX.yüzyılda da devam ettiğini Osmanlı padişahı Sultan II.Mahmud'un "... ben tebaamın Müslüman'ınını camide, Hıristiyanını kilisede, Musevisini de havrada fark ederim. Aralarında başka güne bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaleti karidir ve hepsi hakiki evladımdır" sözleriyle anlıyoruz. Meselâ, bu dönemde Osmanlı teb'ası Yahudiler 1843'de İzmir'de "La Buena Esperansa" isimli gazetelerini yayımlama imkanı bulabilmişlerdir. 1853'de İstanbul'da "Or Israil" adıyla başka bir yayın organını görmekteyiz¹¹.

Tanzimat döneminde de bu politikalar devam etmiş olmakla birlikte dönemin hususiyetleri açısından batılı devletler türlü bahanelerle devletin iç işlerine karışma hakkını kendilerinde görmüşlerdir. Bu öyle bir noktaya gelmiştir ki, azınlık hakları adına, çoğunluk ezilmeye başlamıştır. Hatta İngiliz konsolosu Palgrave, 1868 tarihli raporunda "... bugün görülen odur ki, Osmanlı hükümeti Hıristiyan teb'a yararına Müslüman teb'asını ezmek gibi ağır bir suçlama altındadır. Ben bu suçlamayı üzülenek doğrulamak durumundayım"¹² diyerek uygulamada Müslim ve gayri müslim arasında Müslümanlar aleyhinde beliren dengesizliği açıkça dile getirmiştir. Üstelik gayri Müslimler de bu yeni statülerinden memnun kalmamışlardır.

Benzer olarak, Selanik İngiliz konsolosu Calvert, İngiliz büyükelçisine yolladığı raporunda şöyle demektedir: "Hıristiyan otoriteleri ki, bununla dini şefleri ve kocabaşları kastediyorum, yetki alanları ile kıyaslanırsa Müslüman otoritelerden daha haris ve zalim davranmaktadır. Piskoposlar ve metropolitanlar pek çok zulüm olayından suçludurlar. O kadar ki, eğer bunları Türkler yapsaydı, Hıristiyanlar arasında büyük bir infial dalgası meydana gelirdi"¹³.

Anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti eşit ve adil yönetimi sağlamak adına kendi siyasi geleceğini de tıkamıştır. Bunu son dönem Osmanlı fikir akımlarında da görmek mümkündür. Önce Osmanlılık, ardından İslâmcılık fikirlerinin devleti kurtarmak amacıyla ortaya atılmasına rağmen başarısız olması, Türkçülük fikrinin itibar kazanmasına sebep olmuştur. Şüphesiz Türkçülüğün başarısı, yeni ve müstakil bir Türk devletinin hayat bulmasına zemin hazırlamıştır.

11 Yılmaz Altuğ, agm., s.410-412.

12 Bilal Şimşir, Osmanlı Ermenileri, Ankara, 1986, s.15; Bozkurt, age., s.297.

13 E. Arnold, Turkey in Europe, London, 1900, s.216.; Bozkurt, age., s. 297.